

© 2004 р. **Б. В. Малишев**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУДОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ І СТИЛЬ ЮРИДИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Ця стаття має на меті розкрити взаємозалежність судового прецеденту як джерела (форми) права та юридичного мислення. Робити це ми будемо на прикладі правової системи Англії, яка справедливо вважається класичним зразком функціонування судового прецеденту.

Спочатку потрібно визначитись з термінами, що доволі справа непросте. Зважаючи на те, що раніше у своїх публікаціях ми вже аргументували позицію щодо нашого розуміння судового прецеденту, прецедентної норми права та прецедентного права [16; 17], нижче ми обмежимось наведенням лише запропонованих нами дефініцій, без їх обґрунтування.

Судовий прецедент – це акт правотворчості у вигляді закріпленого у судовому звіті рішення (вироку) одного з вищих судів по конкретній справі, правовий принцип вирішення (*ratio decidendi*) якої являє собою норму права, при цьому юридична сила прецеденту залежить від ієрархічного становища як суду, що його створив, так і суду, що розглядає схожу справу.

Прецедентна норма права – це загальнообов'язкове правило поведінки, що створюється суддею при формулюванні основного принципу обґрунтування прийнятого ним рішення (вироку) по конкретній справі і поширюється на судовий розгляд схожих справ.

Але прецедентне право не можна розглядати як сукупність судових прецедентів. Під терміном “прецедентне право” потрібно мати на увазі комплексне явище, яке належить розуміти одночасно як: 1) сукупність юридичних норм, що містяться у судових прецедентах; 2) правові ідеї та принципи, якими керуються судді при створенні нових норм; 3) правила застосування прецедентів (доктрина прецеденту); 4) особливий стиль юридичного мислення.

Потреба у такому непростому за структурою визначенні зумовлена специфікою діяльності суду як суб'єкта правотворчості, який здійснює цю функцію в процесі розгляду справ та у нерозривному зв'язку із застосуванням створених ним норм до конкретних правовідносин.

Отже, виходячи з наведеного визначення, особливий стиль юридичного мислення входить

до структури прецедентного права. Стосовно юридичного мислення, то перед тим, як спробувати дати визначення цьому явищу, з'ясуємо, що ж є мисленням взагалі. Тут ми дозволимо собі приєднатися до позиції відомого філософа П. Коппіна, який розумів мислення як здатність свідомості людини відобразити в абстракціях або їх системі існуючий поза нею об'єкт. Оскільки мислення належить суб'єкту, воно не є тотожним об'єкту; але оскільки воно відтворює, відображає в специфічній для нього формі об'єкт, мислення є тотожним йому [11, с. 162]. Отже, в понятті “відображення”, яке є основним для пізнання мислення як явища, виражена подвійна (суб'єктно-об'єктна) природа мислення.

На жаль, вітчизняна правова наука не містить розробок юридичного мислення. І хоча цей термін досить часто застосовується у літературі у різних контекстах, автори, однак, уникають від чіткої відповіді, що ж вони мають під ним на увазі, навіть у присвячених цьому явищу публікаціях (див., наприклад, статті В. Братасюка [4; 5]). Тобто розуміння явища, що позначається вказаним терміном, певною мірою здійснюється інтуїтивно.

У цій статті ми не маємо наміру розкрити всі аспекти юридичного мислення, адже це є темою окремого дослідження, але спробуємо зупинитись на тих рисах цього явища, які необхідні нам для досягнення мети, що була поставлена напочатку цієї статті.

На нашу думку, у самому першому наближенні юридичне мислення – це певна складова професійної правосвідомості. Отже, всі наявні численні наукові праці з проблематики правосвідомості так чи інакше стосуються і юридичного мислення.

З іншого боку, дослідження таких явищ, як правовий менталітет [15, с. 260], правові установки [18, с. 300], професійна культура юриста [20], і, особливо герменевтики права і юридичної логіки [10, с. 215-240], також у тому чи іншому ракурсі торкаються широкого кола питань, пов'язаних з юридичним мисленням. Але окремо проблема юридичного мислення до цього моменту вітчизняними науковцями не висувалися.

Зважаючи на це, для розв'язання проблеми визначення юридичного мислення звернемось до праць європейських авторів.

Так, Р. Циппеліус юридичне мислення розуміє як поняттєво-дедуктивне мислення, що шукає розв'язання конкретних проблем і використовує для цього особливу техніку притягнення-дорозгляду, порівняння та міркування [23, с. 249].

Натомість для французьких правників юридичне мислення – це “інтелектуальна активність або дія юриста, виражена словесно, що полягає у тлумаченні норм даного позитивного правопорядку з метою обґрунтувати і виправдати рішення” [25, р. 333].

На нашу ж думку, юридичне мислення – це спосіб аргументації юристом своєї правової позиції при практичному застосуванні професійних знань.

Отже, у цьому визначенні ми мали намір відобразити дві, на наш погляд, важливих риси юридичного мислення: по-перше, ми вважаємо, що термін “юридичне мислення” може позначати розумові процеси, які відбуваються лише при практичному (а не суто теоретичному або суто науковому) застосуванні юристом своїх професійних знань; по-друге, юридичне мислення – це передусім аргументація.

Під аргументацією розуміється наведення доводів (аргументів) з метою зміни позиції або переконань іншої сторони стосовно тези, що висувається; сукупність таких доводів. Для аргументації характерні такі риси: аргументація завжди має форму виголошених або написаних тверджень; аргументація є цілеспрямованою діяльністю, вона має на меті посилення або послаблення чийось переконань; аргументація – це соціальна діяльність, оскільки вона спрямована на інших людей, передбачає діалог та активну реакцію іншої сторони на доводи, що наводяться; аргументація передбачає розумність тих, хто її сприймає, їх здатність раціонально зважувати аргументи, приймати їх або оспорювати [8, с. 6-7].

Отже, для аргументації не мають значення мотиви, підтексти, суспільна цінність, відповідність моральним стандартам або істинність тези, що обґрунтовується. Аргументуватись можуть як корисні для суспільства або людини тези, так і некорисні або навіть шкідливі і небезпечні.

У зв'язку з цим пропонуємо застосовувати термін “юридичне мислення”, а не “правове мислення”. Адже прикметник “правовий” мимоволі виводить нас на природно-правову концепцію, яка, як відомо, безпосередньо пов'язує право з ідеями добра, рівності, справедливості тощо. Водночас для аргументації кінцевою метою є пе-

реконання, а не зміст тези, що обґрунтовується. Тобто “аргументовано можуть захищатися не лише добро і справедливість, але і те, що здається злом або потім стає ним” [9, с. 29].

Натомість під стилем юридичного мислення, про який ішлося у наведеному вище визначенні прецедентного права, вважаємо за доцільне розуміти обумовлену певною правовою системою сукупність специфічних особливостей способу аргументації юристом своєї правової позиції при практичному застосуванні професійних знань.

Іншими словами, стиль юридичного мислення – це результат впливу всіх об'єктивних і суб'єктивних елементів певної правової системи, який проявляється в наявності у більшості юристів цієї правової системи схожих (типових) рис способу аргументації своєї правової позиції при практичному застосуванні професійних знань.

Відповідно до відомої класифікації правових систем на сім'ї, в рамках західної традиції права існує два найбільш поширених стили юридичного мислення – англо-американський та романо-германський

Далі в цій статті мова піде про взаємозв'язок англо-американського стилю юридичного мислення з судовим прецедентом на прикладі правової системи Англії.

Не буде перебільшенням сказати, що без особливого стилю юридичного мислення, притаманного суддям та юристам англо-американської правової сім'ї, прецедентна форма права фактично не може здійснювати вплив на суспільні відносини. Такий стан речей зумовлений історично, адже, як писав Р. Паунд, загальне право – це традиція суддівського і юридичного мислення, загальне право – це швидше особливі прийоми вирішення правових проблем, ніж фіксована сукупність правил та норм [28, р. 1]. Так, на думку Л. Фуллера, прецедентне право для свого існування та розвитку вимагає специфічних інтелектуальних якостей, вплив яких можна простежити далеко за межами залу суду, бо вони поширюються на юридичну освіту, на роль професії юриста, на стиль складання текстів законопроектів [22, с. 129].

Основу стилю юридичного мислення, притаманного прецедентному праву, складають органічно пов'язані елементи двох видів, які обумовлені застосуванням юристами або інтуїції, або логічних прийомів. Проте така структура мислення сама по собі не є чимось неординарним: процес правопізнання (як і саме право) в будь-якому випадку не може бути суто раціональним, в ньому завжди є місце позараціональним компонентам.

Як правильно пише І. Лихолат [13, с. 4, 9, 10], право є явищем здебільшого раціональним, що однак не виключає наявності в ньому позараціональних елементів. Позараціональне ж складається з нераціонального та ірраціонального. Ірраціональне у праві також має свою складну структуру, але нас буде цікавити передусім така ірраціональна форма освоєння світу, як інтуїція, яка протистоїть логіко-дискурсивному мисленню, вираженому в поняттях, судженнях, умовивідах.

А специфіка стилю юридичного мислення, яке притаманне прецедентному праву, проявляється у ролі, яку відіграє кожен з двох вказаних нами елементів: на відміну від мислення юристів романо-германського типу права, у випадку з англійським правом ми не можемо однозначно стверджувати, що логічні (раціональні) засоби займають домінуюче становище у складі стилю мислення. Отже, основною специфікою стилю юридичного мислення англійських правників є приблизно однакова питома вага логічних та інтуїтивних елементів у його структурі.

Характерні риси цього стилю (який в англійській літературі іноді ще називають “судовою логікою” чи “судовою аргументацією”) необхідно розглядати в контексті дії головного принципу доктрини обов’язковості прецеденту – принципу *stare decisis* (вирішити так, як було вирішено). Адже саме він у значній мірі зумовлює існування зазначеного стилю мислення.

Більшість процедур, пов’язаних з прецедентом, де англійські юристи застосовують юридичне мислення, поділяються на два види: дослідження обставин справи; дослідження змісту прецедентної норми. У першому випадку застосовуються переважно логічні засоби, а у другому – інтуїтивні.

При цьому нагадаємо, що у реальному процесі пізнання інтуїція і логіка одне одного не виключають і не підміняють, а навпаки – доповнюють [9, с. 138]

Почнемо з інтуїтивних засобів. Як слушно зазначає О. Івін, чи не у кожного крупного філософа і психолога є власне розуміння інтуїції. Але у більшості випадків ці розуміння не виключають одне одного. Загальним для всіх підходів до визначення інтуїції є визнання безпосереднього характеру інтуїтивного знання – воно являє собою знання без усвідомлення шляхів і умов його отримання. Отже, інтуїтивна аргументація – це посилення на безпосередню, інтуїтивну очевидність положення, що обґрунтовується [8, с. 125, 128].

Текстуально прецедентна норма права (*ratio decidendi*) ніяк чином не виділяється з тексту су-

дового рішення. Протягом усієї історії судді відмовлялися зв’язувати собі руки у питанні визначення єдиного методу виділення *ratio decidendi*, а законодавча влада вважала за найкраще не втручатись у цей процес [2, с. 105]. Деякі вчені, починаючи з XIX ст., розробляли власні методи виділення з прецеденту його *ratio decidendi* (найбільш відомими є два методи: метод Уембо і метод Гудхарта [12, с. 68-87]), проте вони не були сприйняті практикою. Отже, в Англії не існує (і ніколи не існувало) єдиного та загальнообов’язкового способу виведення *ratio decidendi* з тексту прецеденту.

Отже, слід зазначити, що розуміння *ratio decidendi* в якості правового принципу, за допомогою якого була вирішена справа, є занадто широким і неконкретизованим критерієм для його наступної ідентифікації при вирішенні схожої справи.

Така невизначеність з предметом пошуку обумовлює те, що *ratio decidendi* виокремлюється юристами не за певною логічною схемою, алгоритмом, а, скоріше, за допомогою різноманітних інтуїтивних засобів.

Інтуїтивність же у процесі застосування прецедентної норми проявляє себе у тому, що англійський суддя (і, звичайно ж, юристи, що представляють сторони у справі) має “побачити норму очима свого попередника”, тобто очима судді, що виніс рішення, яке стало прецедентом і має бути застосовано тепер, при вирішенні схожої справи. Як правило, у судових звітах надзвичайно детально викладаються обставини розглянутих справ, тобто суддями подається майже повна версія подій, що сталися до того, як справа потрапила до суду, адже “наявність цієї інформації є невід’ємною потребою того особливого правового мислення, яке властиве прецедентному праву” [22, с. 115].

Тому проблема розкриття суддею змісту *ratio decidendi* носить до певної міри психологічний, а не суто раціональний характер, адже оскільки буквальна інтерпретація тексту прецеденту не може мати у даному випадку провідного значення, судді часто наважуються на дії, що містять “мистецький елемент” [12, с. 184, 234; 22, с. 117].

Саме тому нерідко англійські дослідники питання виділення *ratio decidendi* взагалі не розглядають у своїх працях. Наприклад, Д. Ллойд, докладно розглядаючи питання, пов’язані з *ratio decidendi*, обминає проблему його виокремлення з тексту рішення [14, с. 316-318]. Е. Дженкс при розгляді цього ж питання обмежується зауваженням про те, що виділення з рішення його *ratio*

decidendi є дуже складним процесом, який на-вряд чи можна всебічно описати [6, с. 44].

Цікаво те, що ті дії судді при виокремленні ratio decidendi, які ґрунтуються на застосуванні інтуїції, сприймаються англійською юридичною практикою та наукою як цілком нормальне явище. Пояснення цьому полягає, мабуть, в особливостях герменевтичного аспекту функціонування правової системи Англії, які зумовлені її надзвичайно багатими традиціями у сфері юридичної діяльності. Саме традиції містять у собі певні правила та граничні рамки застосування інтуїції.

Справа у тому, що будь-який юридичний текст, як зазначає А. Козловський, “містить в собі окрім явно виражених понять, чітко виділених одиниць інформації ще й неявне, неформальне знання і є транслятором традицій, специфічного дискурсу, який не може бути зрозумілим для неносія цієї традиції, який перебуває за межами цього дискурсу” [10, с. 222]. А оскільки в нашому випадку юридичним текстом виступає судове рішення, яке не містить чіткого текстуального виразу диспозиції норми права (і тому у цьому ракурсі практично не має повністю виділених одиниць інформації), то роль традицій юридичної діяльності у процесі з’ясування смислу правового припису збільшується у десятки разів.

Тобто широке застосування англійськими юристами інтуїції не варто сприймати як вираз свавілля, непередбачуваності та нестабільності правового регулювання суспільних відносин, оскільки ці інтуїтивні висновки не є довільними, а базуються, з одного боку, на професіоналізмі і досвіді суддів вищих судів і адвокатів вищого рангу, а з іншого – на детальному вивченні великої кількості прикладів вирішення подібних справ у минулому. Адже відомо, що люди “швидше схильні прийняти миттєву оцінку досвідченої людини, ніж детальнорозроблені висновки погано інформованої людини” [21, с. 143].

Перейдемо до розгляду логічних засобів стилю юридичного мислення англійських правників. Ці засоби також характеризуються специфічністю, зумовленою домінуванням судового прецеденту у системі джерел (форм) права Англії.

Відомому англійському юристу Бракотону (ХІ-ІІ ст.) приписують такі слова: “Якщо виникають нові та несподівані обставини, а перед цим подібна справа вже була вирішена, тоді потрібно вирішити справу у подібний спосіб” [1, с. 130]. Згодом його думку продовжив класик англійської юридичної науки У. Блекстоун: “Рішення судів є реальним доказом нашого загального права,

тобто є взірцем і прикладом для винесення рішення по будь-якій подібній справі” [3, с. 178-179]. Зважаючи на основний принцип, яким має керуватися суддя (“Подібні справи мають бути вирішені у подібний спосіб”), міркування за аналогією є безпосереднім результатом дії принципу stare decisis.

Широке застосування аналогії – найхарактерніша ознака стилю юридичного мислення англійського юриста, передусім, судді. З приводу цього О. Зайчук, щоправда, не без деякого перебільшення, знаходить можливим сказати, що “прецедент – це певна форма аргументації в спорах, яка ґрунтується на аналогії” [7, с. 51].

Суддя починає розгляд спору зі з’ясування всіх його істотних фактів і обставин. З цих фактів він має вивести правило для вирішення спору. При цьому представники обох сторін на-полягають на вигідній для них інтерпретації фактів. Для судді не може бути переконливішого доказу щодо застосування певного правила, ніж прецедент вирішення подібної справи. При з’ясуванні питання про ступінь тотожності двох справ суддя керується аналогією [24, р. 331-332]. Таким чином аргументація застосування суддею тієї чи іншої прецедентної норми часто зводиться до формально-логічних конструкцій, адже знайдеться дуже мало справ, між якими не можна провести абсолютно ніякої аналогії. Міркуючи про можливість застосування певної прецедентної норми до справи, що розглядається, суддя вперше застосовує аналогію при обґрунтуванні того, що справа, яка тепер розглядається, є подібною попередній, а вдруге – при вирішенні того, чи збігаються факти обох справ настільки, щоб було необхідно застосовувати ratio decidendi. Як указує Р. Кросс, відправним пунктом міркування за аналогією в будь-якому випадку є істотні факти справи, вказані у тексті рішення, а до уваги, як правило, беруться обставини не однієї справи, а декількох подібних. Коли ж перед суддею постає питання про вибір певного ratio decidendi, все буде залежати від того, яким вважає він характер принципу вирішення попередньої справи: широким або вузьким [12, с. 181, 185]. Наприклад, правило, закріплене у рішенні по справі 1932 р. *Donoghue v. Stevenson*, за допомогою аналогії було розповсюджено на досить значне коло випадків [12, с. 182; 19, с. 177].

Наступною характерною рисою логічних засобів стилю юридичного мислення, притаманного прецедентному праву Англії, є застосування індукції. Саме індукція допомагає інтуїтивним засобам при виокремленні суддею ratio decidendi

з тексту прецеденту. Взагалі, реалізація приписів прецедентного права обумовлює те, що мислення англійських юристів є, здебільшого, індуктивним (тоді як континентальних – дедуктивним) [26, р. 703; 27, р. 16]. З цим фактом учені пов'язують високу ефективність прецедентних норм права. З іншого боку, широке застосування індукції цілком відповідає розповсюдженню в англійській юридичній літературі твердженню, що емпіричний розвиток – найхарактерніша риса самого духу прецедентного права [14, с. 321].

Крім цього, нестандартність логічних засобів англійського стилю юридичного мислення виражається у застосуванні: а) одночасно декількох логічних методів (на відміну від французьких або Північно-Американських юристів); б) специфічних логічних методів. Наприклад, міркування за взірцем. Для цього суддя бере до розгляду іншу ситуацію, по відношенню до якої він: а) досить легко може знайти рішення; б) буде в змозі провести чітку паралель з справою, що розглядається. Ще одним розповсюдженим (але зовсім непоширеним у континентальних країнах та у США) способом міркування є так званий *reductio ad absurdum* (зведення до абсурду) [26, р. 701-702].

Завершуючи цей невеличкий огляд взаємозв'язків англійського прецедентного права та стилю юридичного мислення, зазначимо такі.

Вищевикладене підтверджує, що прецедентне право генетично зв'язано з наявністю у юристів особливого стилю мислення, характерною рисою якого є зосередженість передусім на процесуальних моментах, а не на матеріальних нормах.

Судовий прецедент, як ядро правової системи Англії, впливає на всі її основні сфери: правотворчість, правозастосування та праворозуміння. Не є виключенням і мислення англійських правників, на яке судовий прецедент накладає свій відбиток та надає специфічних рис, сукупність яких і складають основу стилю юридичного мислення. Юридичне ж мислення є одним з головних факторів, які забезпечують нормальне функціонування доктрини прецеденту, адже саме за допомогою специфічного стилю юридичного мислення відбувається з'ясування змісту прецедентної норми права та обґрунтування її застосування (або незастосування) до обставин конкретної справи.

Звичайно, не варто занадто перебільшувати значення інтуїтивних елементів у структурі юридичного мислення англійських юристів, адже судові рішення та інші юридичні акти завжди обґрунтовуються їх авторами тими чи іншими раціональними доводами, а про роль інтуїції у

наукових працях згадується лише побічно. З іншого боку, в англійській літературі понятійне юридичне мислення, на протилежності дослідженням інтуїтивних елементів, перебуває під постійною увагою вчених. Так, Д. Ллойд присвятив цій темі окремий розділ у фундаментальній праці [14, с. 324-342], але при цьому він неодноразово цілком відверто визнає, що одні лише логічні міркування не можуть привести до кінцевого розв'язання юридичної проблеми [14, с. 305, 335]. А відомий американський філософ права Д. Дьюї ще на початку ХХ ст. Слушно відзначав, що у сфері права логіка є лише засобом, але не метою [21, с. 145].

Список літератури

1. *Апарова Т. В.* Основные исторические тенденции английского прецедентного права // Ученые записки ВЮЗИ. – 1968. – Вып. 17. – Ч. 3.
2. *Барак А.* Судейское усмотрение / Пер. с англ. – М., 1999.
3. *Блакстон Г.* Истолкования аглинских законовъ. Книга I. / Пер. с англ. – М., 1780.
4. *Братасюк В.* Соціокультурна детермінація західноєвропейського правового мислення // Актуальні проблеми правознавства. – 2002. – № 5.
5. *Братасюк В. М.* Інтелектуальний консенсус епохи і розвиток правового мислення // Проблеми філософії права. Том 1. – Київ-Чернівці, 2003.
6. *Дженкс Э.* Английское право / Пер. с англ. – М., 1947.
7. *Зайчук О. В.* Правовая система США (историко-теоретический анализ). – К., 1992.
8. *Ивин А. А.* Основы теории аргументации: Учебник. – М., 1997.
9. *Ивин А. А., Никифоров А. Л.* Словарь по логике. – М., 1998.
10. *Козловський А. А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права. – Чернівці, 1999.
11. *Копнин П. В.* Диалектика, логика, наука. – М., 1973.
12. *Кросс Р.* Прецедент в английском праве / Пер. с англ. – М., 1985.
13. *Лихолат І. П.* Раціональне та позараціональне в праві (на матеріалах законотворчості). Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 2001.
14. *Ллойд Д.* Ідея права / Пер. с англ. – М., 2002.
15. *Максимов С. И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Х., 2002.
16. *Малишев Б. В.* Методологічні аспекти дослідження прецедентної форми права (на прикладі Англії) // Держава і право. – 2001. – Вип. № 14.

17. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис... канд. юрид. наук. – К., 2002.
18. Поляков А. В. Общая теория права. Курс лекций. – СПб, 2001.
19. Романов А. К. Правовая система Англии: Учеб. пособие. – М., 2000.
20. Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – Х., 2002.
21. Титов В. Джон Дьюї про можливості застосування логіки в праві // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1.
22. Фуллер Лон Л. Анатомія права / Пер. з англ. – К., 1999.
23. Цунпеліус Р. Філософія права: Підручник: Пер. з нім. – К., 2000.
24. Allen C. K. Precedent and Logic // The Law Quaterly Review. – 1925. – Vol. XLI. – № 163.
25. Dictionnaire encyclopédique de théorie et de sociologie du droit / Arnaud A.-J. (dir.). – Paris, 1988.
26. Glendon M. A., Gordon M. W. Osakwe C. Comparative legal traditions. – St. Paul, 1994.
27. James Ph. S. Introduction to English Law. – L., 1995.
28. Pound R. The Spirit of Common Law. – Boston, 1921.

Б. В. Малишев

СУДЕБНЫЙ ПРЕЦЕДЕНТ И СТИЛЬ ЮРИДИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

Юридическое мышление – это способ аргументации юристом своей правовой позиции при практическом применении профессиональных знаний.

Основной специфической чертой стиля юридического мышления английских юристов является приблизительно одинаковое значение логических и интуитивных элементов в его структуре, что есть следствием воздействия судебного прецедента как ядра правовой системы Англии.

В. V. Malyshev

JUDICIAL PRECEDENT AND THE STYLE OF JURIDICAL THINKING

Juridical thinking is the way which lawyer argumentates his legal position during a process of practical applying his professional knowledge.

The main distinctive feature of English lawyers' style of juridical thinking is approximately equal role of logical and intuitive elements in its structure. This is the consequence of influence of judicial precedent as the core of the English legal system.

© 2004 р. С. П. Рабінович

Львівський юридичний інститут МВС України

ГНОСЕОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРИРОДНО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ КАТОЛИЦИЗМУ